ONTOGENEZNING ILK BOSQICHLARIDA PSIXIK RIVOJLANISH XUSUSIYATLARI

Abduraxmonov Akmaljon Ikrom o‘g‘li
Chirchiq davlat pedagogika universiteti
Jismoniy madaniyat fakulteti
Jismoniy madaniyat 1-kurs talabasi
rma62479@gmail.com

Annotatsiya:

Ushbu maqolada ontogenezning dastlabki bosqichlarida psixik rivojlanish jarayonlarining nazariy asoslari, bola psixikasining shakllanishiga ta’sir etuvchi biologik va ijtimoiy omillar hamda psixik rivojlanishning sensor, emotsional, ijtimoiy va kognitiv komponentlari tahlil qilinadi. Bolalarda idrok, diqqat, xotira, nutq va tafakkurning ilk rivojlanish mexanizmlari, shuningdek, sensor-motor tajribaning psixik taraqqiyotdagi o‘rni yoritiladi. Piaget, Vygotskiy va zamonaviy neyropsixologik yondashuvlar asosida ilk bolalikdagi psixik rivojlanishning qonuniyatlari ko‘rib chiqiladi. Maqola amaliy psixologlar, pedagoglar va rivojlanish psixologiyasi bo‘yicha mutaxassislar uchun nazariy va amaliy ahamiyatga ega.

Kalit so‘zlar:

Ontogenez, psixik rivojlanish, sensor-motor bosqich, idrok, xotira, emotsional rivojlanish, nutq, ijtimoiylashuv, bola psixologiyasi, neyropsixologiya.

Ontogenezning ilk bosqichlari inson psixikasining shakllanishi, sezgi va idrok tizimlarining rivojlanishi, emotsional tajribalar va ijtimoiy munosabatlarning qaror topishi bilan ajralib turadi. Bu bosqichda bola organizmi sur’atli ravishda rivojlanib, markaziy nerv tizimi murakkablashadi, neyronlararo bog‘lanishlar jadallashadi va bilish jarayonlarining eng muhim poydevori yaratiladi. Ilk bolalik psixik rivojlanishning eng sezgir davri sifatida qaraladi, chunki bu bosqichdagi tajribalar bola shaxsining keyingi rivojlanish bosqichlariga kuchli ta’sir ko‘rsatadi.

Biologik omillar psixik rivojlanishning boshlang‘ich darajasi va imkoniyatlarini belgilab beradi. Miya tuzilmalari tug‘ilish paytida to‘liq shakllanmagan bo‘lib, keyingi yillarda ulkan o‘zgarishlar yuz beradi. Hayotning birinchi yilida sensor-motor tajribaning ustuvorligi seziladi: bola harakatlar orqali o‘z atrofini o‘rganadi, manipulyativ faoliyat orqali idrokni boyitadi. Piagening sensor-motor bosqich haqidagi fikrlariga ko‘ra, bu davrda bola faol harakat va sezgilar orqali dunyoni tushuna boshlaydi va sabab-oqibat bog‘liqliklarini shakllantiradi.

Ilk sensor rivojlanish psixik taraqqiyotning asoslarini tashkil etadi. Ko‘rish, eshitish, teri sezgilari va vestibulyar tizimning faol ishlashi bolaning atrof-muhitga moslashuvchanligini oshiradi. Tug‘ilgandan keyingi birinchi oylarda bola ranglarni, tovushlarni, yuz ifodalarini tanib boshlaydi. Bundan tashqari, emotsional kontakt ham psixik rivojlanishning ajralmas qismidir. Ona-bola o‘rtasidagi emotsional aloqaning mavjudligi xavfsizlik hissi, ijtimoiy ishonch va affektiv barqarorlikni shakllantiradi. Ainsworthning “xavfsiz bog‘lanish” konsepsiyasi shuni ko‘rsatadiki, bola birinchi yillarda shakllantirgan emotsional aloqalar uning keyingi ijtimoiy va emotsional rivojlanishiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

Ontogenezning ilk bosqichlarida kognitiv jarayonlar ham izchil rivojlanadi. Birinchi yilning oxiriga kelib bola ob'ektning davomiy mavjudligi (object permanence) haqida tasavvur hosil qiladi, ya'ni ko'zdan yo'qolgan predmet hali mavjudligini his eta boshlaydi. Bu tafakkur rivojlanishidagi muhim bosqich sanaladi. Ikkinchi yilga kelib mantiqiy bog'lanishlar paydo bo'ladi, oddiy muammolarni hal qilishga qaratilgan harakatlar ko'zga tashlanadi. Idrokning aniqligi, diqqatning jamlanuvchanligi va xotiraning kuchayishi bola faoliyatining murakkablashuviga olib keladi.

Nutq rivojlanishi ham psixik taraqqiyotning markaziy komponentidir. Birinchi bosqichda bola tovushlarni farqlay oladi, keyinchalik tovushlarni qayta ishlab, ma'lum fonemalardan foydalanishni o'rganadi. Ikkinchi yil davomida esa semantik tizim shakllanadi, bola so'zlarning ma'nosini anglaydi, oddiy gaplar tuza boshlaydi. Vygotskiy nutqni tafakkur taraqqiyotining asosiy omili sifatida talqin qilib, nutq orqali bolada ichki intellektual operatsiyalar rivojlanishini ta'kidlagan. Nutqning paydo bo'lishi bilan bola ijtimoiy tajribani egallaydi, faol muloqotga kirishadi va kognitiv rivojlanish sur'ati sezilarli oshadi.

Ilk psixik rivojlanishning yana bir muhim jihati – emotsional va ijtimoiy rivojlanish qirralaridir. Bolaning yuz ifodalariga javob qaytarishi, kulishi, qo'rqishi, emotsional reaksiyalarni boshqarishi bosqichma-bosqich takomillashadi. Ikkinchi yildan boshlab "men" hissi shakllanadi, bola o'zini alohida subyekt sifatida anglaydi va mustaqillikka intilish kuchayadi. Bu davrda ijtimoiy me'yorlarni tushunish, kattalar bilan hamkorlik, o'yin faoliyati orqali o'zaro munosabatlar rivojlanadi. O'yin faoliyati psixikaning barcha komponentlarini faollashtiruvchi universal vosita bo'lib, bola o'yin orqali ijtimoiy rollarni o'rganadi, tasavvurini kengaytiradi va muloqotga kirishadi.

Neyropsixologik tadqiqotlar ilk bolalikdagi miya rivojlanishining juda intensiv kechishini ko'rsatadi. Aynan ushbu davrda neyronlararo sinapslar soni eng yuqori darajaga yetadi. Tajriba qancha boy bo'lsa, miya faoliyati shuncha samarali rivojlanadi. Shuning uchun ham erta bolalikda sezgi, harakat, nutq va ijtimoiy o'yinlarning ko'pligi psixik rivojlanishni sezilarli darajada tezlashtiradi. Buning aksi bo'lgan sensor deprivatsiya esa rivojlanishda orqaga ketishga olib kelishi mumkin.

Ilk bolalik davri shaxsning keyingi taraqqiyot bosqichlari uchun tayanch poydevorni yaratadi. Idrokning shakllanishi, xotira va diqqatning mustahkamlanishi, nutqning rivojlanishi, emotsional barqarorlikning paydo bo'lishi va ijtimoiy ko'nikmalarning o'sishi shaxsning butun psixik rivojlanish jarayonini belgilaydi. Shu sababli, bu davrda bola bilan to'g'ri muloqot qilish, unga rivojlanuvchi muhit yaratish, o'yin va sensor tajribalarni ko'paytirish, emotsional qo'llab-quvvatlash berish psixologik jihatdan g'oyat muhim hisoblanadi.

Xulosa

Ontogenezning ilk bosqichlari inson psixikasining shakllanishida hal qiluvchi rol o'ynaydi. Ushbu davrda sensor, emotsional, kognitiv va ijtimoiy jarayonlar intensiv rivojlanib, bola shaxsi va bilish faoliyatining poydevori yaratiladi. Biologik yetilish va ijtimoiy tajribaning o'zaro uyg'unlashuvi bola psixikasining to'laqonli shakllanishiga imkon yaratadi. Ilk psixik rivojlanishni chuqur o'rganish hamda unga mos pedagogik va psixologik yondashuvlarni ishlab chiqish ta'lim va tarbiya jarayonining samaradorligini oshirishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Piaget, J. The Origins of Intelligence in Children. International Universities Press, 1952.
2. Vygotsky, L.S. Mind in Society. Harvard University Press, 1978.
3. Ainsworth, M. Patterns of Attachment. Erlbaum, 1978.

4. Bronfenbrenner, U. The Ecology of Human Development. Harvard University Press, 1979.
5. Gesell, A. The First Five Years of Life. Harper & Row, 1940.
6. Siegler, R. Children's Thinking. Prentice Hall, 1991.
7. Gopnik, A., Meltzoff, A. Words, Thoughts, and Theories. MIT Press, 1997.
8. Shonkoff, J., Phillips, D. From Neurons to Neighborhoods. National Academy Press, 2000.
9. Papalia, D., Feldman, R. Human Development. McGraw-Hill, 2017.
10. Rogoff, B. The Cultural Nature of Human Development. Oxford University Press, 2003.